

JUDAICA BULLETIN

50-JAAR-BEVRIJDING-SPECIAL

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 8, Nummer 3 / Ijar 5755 - Mei 1995

Oplage 425 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 - Bankrekening 95.24.27.737

50 JAAR BEVRIJDING

In dit speciale nummer van het Judaica-Bulletin ter gelegenheid van 50 jaar bevrijding vindt u de teksten van twee lezingen uit de cyclus over antisemitisme, die dit seizoen werd georganiseerd door het Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle:

- *Discriminatie van minderheden: een sociologische visie* door prof.dr Walter Goddijn
- *Nieuw rechts op pantoffels, Over uitingen van antisemitisme in Europa* door D.F. Houwaart

Helaas konden we niet beschikken over de tekst van de lezing *Hoe verwordt een theologisch probleem tot een maatschappelijke ideologie?* (over de rol van het christendom in het antisemitisme) van prof.dr D. van Arkel, gehouden op 9 november 1994. Van zijn hand verschijnt binnenkort een boek over dit onderwerp.

Ook treft u in dit nummer aan een artikel over de joodse muziek uit de ghetto's en de concentratiekampen:

- *Liederen van de Holocaust* door Roelie Koobs

En verder:

- Judaica-agenda Voorjaar 1995
- Diverse berichten en mededelingen

We hopen dat dit speciale nummer van ons bulletin door u zal worden ervaren als een waardevolle bijdrage aan de herdenkingsactiviteiten.

DISCRIMINATIE VAN MINDERHEDEN: EEN SOCIOLOGISCHE VISIE¹

door prof.dr Walter Goddijn

Rond de 20 miljoen in 112 landen. Zoveel of zo weinig leden van joodse gemeenschappen zijn er tegen het jaar 2000. Nog niet één procent van de wereldbevolking. Toch wordt over deze groep, ook in ons land, veel geschreven en meestal met respect. Onlangs schreef Andreas Burnier in TROUW (1 oktober 1994): 'Voor het jodendom heb ik redelijke hoop, omdat het daarin in elk geval in de laatste vierduizend jaren steeds is gelukt drastische metamorfoses te verwerken, zonder dat de kern van de traditie werd losgelaten. Het religieuze jodendom is merkwaardigerwijs zowel extreem behoudend als extreem soepel en progressief.'¹ Ik denk dat deze redelijke hoop ook bestaat voor het christendom en met name voor de katholieke variant: de Rooms-Katholieke Kerk. Een andere overeenkomst is, dat joden en katholieken binnen bepaalde culturen gediscrimineerd worden als sociologische minderheid.

Sociologie houdt zich bezig met het groepsleven, ook van religieuze groepen. Minderheid suggereert een getalsgegeven tegenover meerderheid. Zo wordt dit woord bijvoorbeeld gebruikt door dr. J. Melkman bij de uitleg van het woord *antisemitisme* in de Winkler Prins (1973): Joden kunnen het voorwerp zijn van 'de haat tegen een minderheid, die elke meerderheidsgroep in meerdere of mindere mate koestert'. Dit kwantitatieve verstaan van *minderheid* ligt voor de hand, maar het sociologische begrip *minderheid* onttrekt zich aan deze getalsbenadering en heeft als tegenpool niet het begrip *meerderheid* maar *dominant*. Een zwarte bevolkingsgroep in een van de zuidelijke staten van de USA kan kwantitatief in de meerderheid zijn, maar is sociologisch een minderheid tegenover een 'dominant', die misschien maar uit enkele blanke gezinnen bestaat. Minderheden in de sociologische zin worden vaak heel kwalijk behandeld door de dominant, die de macht in handen heeft. Soms worden zij zelfs gehaat.

Zo spreekt men van jodenhaat of antisemitisme, maar ook van katholieken-haat of antipapisme.

Binnen dit theoretisch denkmodel, dat niet alleen de relatie tussen twee groepen aangeeft, maar ook iets zegt van de interne structuur van minderheid en dominant, zijn er kenmerken te vinden die op nagenoeg dezelfde wijze gelden voor negers, katholieken, joden en islamieten. Wie werkt met dit sociologische begrip dat uit de Amerikaanse sociologie stamt, kan misschien zijn eigen groepssituatie relativeren en gelijktijdig meer inzicht verwerven. Het heeft, zoals men zegt, 'heuristische' betekenis. Je leert er iets van. En dat is bij deze vaak emotievolle materie nooit weg.

Het begrip 'minderheid'

Het begrip 'minderheid' stamt eigenlijk uit studies in West-Europa over nationalisme en is als zodanig na de val van de muur heel actueel. Men spreekt vooral van nationaliteitsminderheden of raciale minderheden, die

¹ Lezing gehouden in de synagoge te Zwolle voor het Genootschap Nederland-Israël op 12 oktober 1994.

door grenswijzigingen in bepaalde politieke eenheden terechtkomen. De grenzen lopen dwars door de bevolkingsgroepen heen, waaraan de heren politici geen boodschap hebben. Dit begrip waaide over naar Amerika, waar men het sociologische begrip uitvond. Dat is te begrijpen, want juist Amerika, de 'smeltkroes der volkeren', had het meest te maken met een grote verscheidenheid aan immigranten van vreemde nationaliteiten en met zijn spectaculaire negervraagstuk. In 1945 bestonden er in Amerika 155 nationaliteitsorganisaties met 31.990 vertakkingen en bijna 3 miljoen leden. Zij bestreken alle factoren van het maatschappelijk leven, probeerden selfsupporting te zijn en zo discriminatie door anderen tegen te gaan. Je moet tenslotte blijven leven, ook als groep.

En minderheid is altijd een groep. *Hoe ontstaat zo'n groep en hoe ontstaat fundamentele groepsverbondenheid?* Er zijn een aantal fundamentele 'veronderstelde' gegevenheden van het sociale bestaan: voornamelijk rechtstreekse aangrenzing en familiebanden, maar daarachter de gegevenheid die stamt uit het geboren-zijn in een bepaalde religieuze gemeenschap, die een bepaalde taal of zelfs een taal-dialect spreekt en bijzondere sociale patronen navolgt. Deze overeenkomsten in bloed, spreken, gewoonten enz. blijken in en uit zichzelf een onuitwisbare en soms overweldigende dwingendheid te bezitten voor praktisch iedere persoon in iedere maatschappij en op bijna ieder moment, meer uit een gevoel van natuurlijke en spirituele verbondenheid dan uit een georganiseerde sociale actie. Want dan gaat men op grond van deze groepsverbondenheid een proces beginnen van institutionalisering, die soms het karakter van over-institutionalisering gaat krijgen. De Duitse socioloog F. Tönnies sprak van 'Gemeinschaft' tegenover 'Gesellschaft'.

Het is niet juist, dat bepaalde groepsverschillen internationaal zonder meer een onderdrukte minderheidspositie met zich meebrengen. Er zijn met andere woorden geen internationale minderheidskenmerken. De Pool of

Italiaan die in de vorige eeuw naar Amerika emigreerde, zag èn nationaliteit èn godsdienst (de dominantskenmerken van het land van herkomst) degraderen tot minderheidskenmerken in het land van aankomst. Het zijn daarom niet de specifieke karakteristieken, of dit nu raciale of etnische kenmerken zijn, die een volk als minderheid in sociologische zin tekenen, maar *hun relatie tot een andere groep in de gemeenschap waarin zij feitelijk leven*.

Een bepaalde religie kan in een land dominant zijn en in vele landen 'minderheid' en toch uit die vernederende zelfervaring elders in het land waar het domineert, andersgezinde religies discrimineren. Enerzijds is er de dominant, die heerst, uitsluit, achterstelt, veracht en mogelijk haat, anderzijds de minderheid die wordt uitgesloten, achtergesteld, veracht en gehaat. Subjectief gaan hiermee zowel bij de minderheid als bij de dominant bepaalde gezindheden en gedragsvormen samen, die de twee groepen nog verder uit elkaar kunnen drijven. Met behoud van allerlei variatiemogelijkheden kan bijvoorbeeld een bepaalde joodse auteur of katholieke architect blijkbaar grote waardering ondervinden van leden van de dominerende groep, terwijl toch uitsluiting, achterstelling of discriminatie door de dominant de karakteristieke kenmerken van de relatie tussen minderheid en dominant blijven.

Algemene kenmerken groepsrelaties

Nu moeten we goed beseffen, dat we in de moderne maatschappij heel vaak al leven tussen elkaar bestrijdende belangengroepen. Vechten voor ons eigen hachje doen we allemaal. Dan hoeft er nog helemaal geen sprake te zijn van antipapisme of antisemitisme. Je had wel eens roomsen die gingen solliciteren en die telkens niet werden aangenomen. Er werd dan al gauw gezegd: dit is antipapisme, om daarmee de eigen onbekwaamheid te camoufleren. Belangengroepen kunnen slechts bestaan en voortbestaan wanneer de groepsleden zo sterk mogelijk worden gebonden. Het beste middel hiervoor is negatief: hen losmaken van andere concurrerende groepen, zodat de conflictsituatie een

permanent karakter krijgt. Men bindt de eigen leden dus door een zoveel mogelijk ononderbroken geestelijke beïnvloeding overeenkomstig een bepaald systeem van normen en waarden, om daardoor tot gelijk gedrag te komen en tot een versterking van de groepsidentificatie. Men noemt dit ook wel *geestelijke indoctrinatie*. Die kun je institutionaliseren als je veel geld hebt voor eigen bladen, eigen tv-programma's, eventueel eigen politieke partijen, eigen ziekenhuizen, eigen scholen. Verplicht lager onderwijs was een zegen, maar bracht ook veel ellende. Toynbee zegt: "Het brood van het algemeen onderwijs is nauwelijks in het water geworpen of hele scholen haaien duiken op uit het diepe om het brood van de kinderen onder de ogen van de opvoeders te verzwelgen". De beslotenheid van de groep is alleen nog maar te handhaven in geografisch afgelegen gebieden, zonder kabel en zonder tv-aansluiting. Een partijpolitiek propaganda-apparaat kan groepen tegen elkaar ophitsen en vermeende of werkelijke groepsverschillen opblazen.

Er is nog steeds geen sprake van de specifieke relatie tussen dominant en verdrukte minderheid, als we spreken van mogelijke tegenstellingen tussen *binnengroep* en *buitengroep*. In het middelpunt staat de groep waartoe wij zelf behoren: "the me first group". Dat is meestal de intieme groep, waarin we weten wat we aan elkaar hebben, waarin we "elkaars taal spreken" en onze eigen groepssymbolen hebben. Wordt de binnengroep van buiten bedreigd, dan verdicht zich de innerlijke solidariteit en dan kan dat leiden tot een zogenaamde frontmentaliteit. Afgezien van een feitelijke bedreiging door buitenstaanders bestaat er tegenover de buitengroep een zekere, minstens latente, vijandigheid en verachting, gepaard gaande met angst voor het vreemde.

Het gevoel bepaalt meestal het oordeel over andere groepen. Er zijn in ons land de laatste jaren talrijke studies verschenen over het groepsoordeel van Nederlanders over Duitsers. Een kind leert bijvoorbeeld dat het

protestant, katholiek of joods is en krijgt van andere kinderen corresponderende bijnamen te horen zoals 'protestantse bok', 'roomse paap' of 'spekjood'. Zo gaat het kind vanuit het gezin, de school, de buurt de "anderen" zien en is het zich grotendeels onbewust, dat zijn omgeving langzamerhand van hem of haar een anti-katholiek of een anti-jood heeft gemaakt. Logica telt hier niet meer. De groepsbeelden zijn vaak als kennis en inzicht opgevatte illusies, kristallisatievormen van groepsdriften. Men laat angst, verachting, haat, schrik, verbazing de vrije loop. Zo ontstaan vaak de meest gruwelijke fantasiebeelden.

Specifieke kenmerken relatie minderheid-dominant

Het voornaamste objectieve kenmerk van de relatie minderheid-dominant is de ongelijkwaardige en onderscheiden behandeling, de *discriminatie*, waarmee samengaat zowel aan de zijde van de dominant als aan de zijde der minderheid een subjectieve gesteltenis, die vooroordeel wordt genoemd en die de onderlinge verwijdering nog kan vergroten. Politieke discriminatie belemmert de democratische uitoefening van het stemrecht, economische discriminatie blokkeert de bestaansmogelijkheden van de minderheid en de eventuele welvaartstoename. Beroepsdiscriminatie - in het Duits 'Berufsverbot' - belemmert gelijkwaardige verdeling van overheidsfuncties of weert minderheden uit bepaalde betrekkingen, zodat beter betaalde banen gereserveerd blijven voor leden van de dominant. Vestigingsdiscriminatie verhindert openlijk of verborgen immigratie van minderheidsleden. Publieke discriminatie verbiedt toegang van minderheidsleden tot restaurants, ziekenhuizen, scholen, vervoermiddelen of zelfs tot bepaalde stranden zoals vroeger zwarten in Zuid-Afrika. Dit zijn allemaal vormen van sociale discriminatie en in meer strikte zin worden hierdoor personen van de minderheid uit gezelligheidsverenigingen geweerd, worden "gemengde huwelijken" voorkomen, het zogenaamde connubium, en elke vorm van intieme omgang. Nationale discriminatie weert

minderheidsleden bij nationale manifestaties, alsof het halfburgers zijn waarmee men liever niet voor de dag komt.

Het psychische correlaat van de uiterlijke discriminatie is het *vooordeel*. Er zijn heel subtiele persoonlijke vooroordelen bij mensen, die niets van publieke discriminatie van negers, joden of katholieken willen weten. In feite bevorderen discriminerende maatregelen de te veroordelen kenmerken van minderheidsleden, die bijvoorbeeld in armoede komen en daardoor crimineel worden. Leden van de minderheid worden dan gezien als achterlijk, dom, gevaarlijk, niet te vertrouwen of onbekwaam om functies uit te oefenen. Zo krijgt de dominerende groep steeds meer argumenten om discriminatie te rechtvaardigen. Als Chinezen of joden zich niet met andere groepen mogen ophouden en er geen enkele vermenging wordt toegestaan, dan moeten zij hun behoefte om ergens bij te horen in hun eigen groep bevredigen en dat kan hen weer overdreven gesloten, geheimzinnig of stiekem maken. Die *neiging tot kliekvorming* wordt door de leden van de dominant dan weer gezien als pogingen tot conspiratie tot verzet, zodat de onderlinge spanningen weer groter worden.

Besluit

De *instrumenten ter analyse en beoordeling* van de verhouding tussen minderheden in sociologische zin en de dominant zijn zo gegeven. De concrete invulling verschilt naar allerlei culturele situaties in de loop der geschiedenis. In het boek van Gordon Allport *The nature of prejudice* heb ik er vele gevonden, ten opzichte van nationaliteiten, maar ook - vaak daarmee samengaande - ten opzichte van godsdiensten.

Eigenlijk zou nu nog een beschouwing moeten volgen over de nawerking. Grotere groepen evenzeer als kleinere hebben zich opgesloten in wat wij *ghetto's* noemen, die soms gekozen zijn uit eigen bescherming, soms ook om daardoor meer invloed uit te oefenen, zoals de geschiedenis van de verzuiling in ons land leert. Groepen die verhindert

zijn om bepaalde beroepen uit te oefenen, gaan zich des te krachtiger wijden aan functies, zoals bijvoorbeeld de handel, die nog voor hen open staan. Zij winnen vaak ook aan *geestelijk elan*. 'De joden en Hugonoten in Europa, de Parsi's in Azië, de Mormonen in Amerika, zij allen hebben in de loop van de geschiedenis sterke groepsintegratie, levendig geloof en krachtige economische activiteit vertoond. Dit niettegenstaande - beter gezegd dankzij - het feit dat zij op ernstige wijze, wat hun godsdienst betreft, zijn onderdrukt'. De gewekte stimulans kan invloed blijven uitoefenen, al is de feitelijke discriminatie allang verdwenen. Het positieve elan en de groepsintegratie blijven doorwerken en bevorderen de emancipatie.

In onze tijd zou hieraan nog een beschouwing moeten worden toegevoegd over fundamentalisme. Dat is de overtuiging, dat er maar één waarheid bestaat en dat de eigen groep deze bezit, een waarheid die dan meestal tot in detail geformuleerd wordt. In het huidige jodendom bestaan ook fundamentalistische tendensen. Ook in het katholicisme. Dat kan in bepaalde landen, maar ook in Israël, weer leiden tot een verhouding dominant-minderheid in de verhouding tot de Islam. Men vertrouwt de anderen niet meer en elke interne frustratie wordt op de andere groep afgewenteld. Misschien is eens de strijd voorbij en zal het sjaloom zijn voor alle volkeren of zoals ik lees bij Nehemia (2,17):

'Je ziet in welke ellende wij terecht zijn gekomen:

Jeruzalem ligt in puin en haar poorten zijn afgebrand.

Kom, laten we de poorten van Jeruzalem opnieuw opbouwen

en laten we deze vernedering niet langer ondergaan.'

De voornaamste functie van religie is, dat wij ons geborgen voelen in God. Of zoals het klinkt in het laatste gedicht van de Duitse verzetsman en theoloog in de gevangenis Dietrich Bonhoeffer:

`Door goede machten wonderbaar ge-
borgen
wachten wij rustig wat ons lot ook zij.
God is met ons in de avond en de morgen
en elke nieuwe dag is hij nabij'.

))))))))))))))

Noot

1. Zie verder in juni 1994 in de NRC over 'Joden en de Paus'. Kort erna in HP/De Tijd (15 juli 1994) over 'Joden en Christenen'. Op 13 Augustus 1994 in de NRC over 'Joodse cultuur' (S. Bloemgarten). Op 20 augustus 1994 in Elseviers Magazine over 'Joden en de zwarte bevolking in de USA'. Op 27 augustus 1994 in Vrij Nederland: Bubis over zijn jood-zijn in Duitsland.

64444444444444444444444444444444@
5 **ETTY-HILLESUM-CENTRUM** *
F)))))))))))))))))))))))))))))) -

Herinrichting voormalige synagoge Roggestraat (thans Filmhuis) tot Etty Hillesum-centrum

Binnen afzienbare tijd zal in Deventer het gebouw waarin nu het Filmhuis Roggestraat is gevestigd, leeg komen. Dit gebouw, in 1798 gebouwd als synagoge, en vanaf 1892 in gebruik als joodse school, heeft een belangrijke rol gespeeld in het nu vrijwel verdwenen joodse leven van Deventer. Er zijn nu plannen gemaakt om dit gebouw zodanig in te richten dat daarin plaats is voor:

- een bescheiden vaste expositie over de geschiedenis van de Deventer joden, met daarin bijzondere aandacht voor de familie Hillesum;
- flexibele mogelijkheden voor wissel-exposities over thema's zoals vreemdelingenhaat, gevaren van nationalisme, fascisme en racisme (in samenwerking met het Joods Historisch Museum, de

Anne Frankstichting, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, museum De Waag en anderen);

- een ruimte voor bijeenkomsten: bezinnings-, studie- en leergroepen (bijv. vanuit de kerken, leerhuisactiviteiten), mogelijk Studium Generale IJsselland, vergaderingen, concerten.

Uit de reacties naar aanleiding van dit voorstel, valt af te leiden dat er in Deventer (en omstreken?) zeker een draagvlak voor dit plan bestaat. Niet alleen veel individuele Deventenaren betuigden al adhesie, maar ook van de kant van de kerken (o.a. de commissie voor Kerk en Israël van de Samen-op-Weg-kerken; de 'Onderste Steen') is zeer positief gereageerd, ook met aanbieding van ondersteuning. Ook de burgemeester van Deventer drs. J. van Lidt de Jeude heeft zijn instemming met het plan betuigd en zijn ondersteuning toegezegd.

Er wordt nu gewerkt aan de oprichting van een Stichting Vrienden van het Etty Hillesumcentrum. Een aantal bestuursleden is al geworven. Ook heeft al een aantal mensen van naam toegezegd deel te willen uitmaken van het Comité van Aanbeveling. Donateurs zijn welkom (giro 6676113 t.n.v. Manja Pach inzake Etty Hillesum, Deventer).

Deventer, Manja Pach

NIEUW RECHTS OP PANTOFFELS, Over uitingen van antisemitisme in Europa¹

door D.F. Houwaart

Als de befaamde Oostenrijkse journalist en schrijver Joseph Roth nog geleefd zou hebben, dan zou hij het Nieuw Rechts van vandaag gekenschetst hebben als een 'nationalisme van de retirade', zoals hij deed in het dagblad *De Voorwaarts* van 9 december 1922. Een echte nationalist, zo schreef hij, kan geen krul verlaten alvorens te hebben toegegeven aan zijn aandrang een hakenkruis achter te laten. Hij weet zelf waar zijn gezindheid thuis hoort en brengt die op de juiste plaats tot uitdrukking. Doordat hij de gewoonte heeft in de retirade politiek te bedrijven, beschouwt hij elke plaats waar hij politiek bedrijft als retirade. En hij gedraagt zich daarnaar.

Het is een fraaie karakterisering van de politiek, de ideologie van de nieuwe rechtsen, de nationalisten, de neo-fascisten en de neo-nazi's. Politiek van de retirade, politiek gebaseerd op het geestelijke afval van wereldbeschouwingen.

Tot voor kort gingen wij er nog van uit, dat het uitwassen waren, dat het fanatisme was van warhoofdige missionarissen, maar intussen zijn we tot de conclusie gekomen dat Europa wordt aangetast door het virus van de rancune. Rancune tegen veranderingen, rancune tegen vreemdelingen, rancune tegen een Europa, dat hortend en stotend op weg is naar een grotere en betere samenhang.

De exploitatie van de rancune heeft in enkele landen succes. In Italië is voor het eerst na een halve eeuw weer sprake van een neo-fascistische beweging, die is gaan deelnemen aan een regering en waar Mussolini een groot vaderlander wordt genoemd. In Roemenië lijkt eerherstel voor de antisemit Antonescu een kwestie van tijd en in Hongarije en Slowakije dreigt hetzelfde te gebeuren met de dictators uit de Tweede Wereldoorlog. En daar blijft het niet bij.

In Frankrijk (Le Pen), Vlaanderen (Vlaams Blok), Duitsland, Oostenrijk (Haider) en in ons land (Janmaat, Nederlands Blok etc.) dringen de neo-nazi's en nieuwe rechtsen door tot de vertegenwoordigende lichamen. Naar een woord van de historicus Jan Romein zeg ik: hier woedt de furie met ongewassen klauwen. Opgepast dus. Maar is het ook gevaarlijk?

De joodse filosoof Leibowitz zegt het zo: de geschiedenis herhaalt zich nooit en kan zich niet herhalen, wetmatigheid is de geschiedenis vreemd. Hieruit volgt noodzakelijkerwijs dat het onmogelijk is uit de geschiedenis lering te trekken. We kunnen er kennis mee verwerven over dat wat geweest is, maar daaruit kunnen geen conclusies worden getrokken voor de toekomst. Er valt uit de geschiedenis dus niets te leren, maar dat is nog geen reden om de geschiedenis over boord te zetten.

Ik wil er slechts mee zeggen, dat we nieuw rechts, het nationalisme, het neo-fascisme en neo-nazisme op andere wijze tegemoet moeten treden dan onze vaders en moeders gedaan hebben. Nieuw rechts en ander gespuis van onze tijd heeft een verradelijk jasje aangetrokken. Het zijn, voor het merendeel

¹ Lezing gehouden in de synagoge te Zwolle voor het Genootschap Nederland-Israël op 11 januari 1995.

geen omkoopbare boeven, verdorven conjuctuurriders. Dan waren we er snel klaar mee. Integendeel, Flip de Winter van Vlaams Blok ziet er uit als een Heer. Nee, het gevaar wordt gevormd door hun bezetenheid, door de dwaze speculaties van hun idealisme. Je kunt geen vat op hen krijgen met de beweringen dat ze bedriegers zijn. Maar misschien is het mogelijk hun volgelingen, die geloven in de goede bedoelingen van de bedriegers, te overtuigen dat hun goed geloof zelfbedrog is. We moeten hun speciale terrein aan het wankelen brengen, ze bekend maken met onze waarden, ze bevrijden van de paranoïde beelden. Wie ze alleen maar haat, zal de volgelingen nooit kunnen winnen. Wie ze alleen maar minacht, maakt het zich zelf al te gemakkelijk en bewijst zijn zaak een slechte dienst.

We moeten vaststellen, dat de leugens van nieuw rechts op zachte zolen komen aansluipen. We moeten constateren, dat nieuw rechts zich tot taak heeft gesteld niet de feiten openbaar te maken, maar ze te verheimelijken. We moeten begrijpen dat nieuw rechts niet alleen leugens verspreidt, maar ze ook suggereert. We moeten zien dat ze met verbluffend gemak er in slaagt tallozen te misleiden en er in slaagt hen valse berichten met verrassende onnozelheid op te dringen. We moeten ons er van bewust zijn dat nieuw rechts en aanverwanten nog nimmer in de geschiedenis zulke kanalen (zoals televisie) tot hun beschikking hebben gehad om de valse boodschap uit te zenden.

De 'Historikerstreit' leert ons dat er historici zijn, die de conclusies van hun onderzoek richten op de behoeften van hun consumenten. Sommige historici in het kamp van nieuw rechts leveren welbewust de benodigde historische lessen om te voldoen aan het verlangen van nieuw rechts. Daarmee worden zij handlangers van de valse boodschap en dragen bij tot de verwezenlijking van het gewenste staatsgeweld tegen de ander. Ze bevorderen, zoals de journalist Alfred Kantorowitz in 1936 het al noemde, de 'heroïsche legende'.

De nationalistische razernij, die Europa overspoelt en waarbij etnische zuiveringen en vreemdelingenhaat - door een enkeling vergoeilijkend etnisch egoïsme genoemd - talloos velen in haar greep dreigt te krijgen en voor een deel al heeft, behoren we als onze vijand te beschouwen.

We kennen dus onze vijanden. We weten wat ze willen en we zien in enkele landen van Europa gebeuren wat wij niet willen dat er gebeurt. En dat willen we in ons land evenmin zien gebeuren. Maar daarmee zijn we er niet en met de verwachting dat ons land vrij zal blijven van die smetten kunnen we niet volstaan. We moeten de kiezers, de aanhangers van de nieuwe nazi's, de nieuwe fascisten, de nieuwe-oude antisemieten, de nieuwe vreemdelingenhaters bekend maken met onze waarden. Het gaat er om de verkeerde vooronderstellingen aan te grijpen. Het gaat er tegelijk om de omstandigheden waaronder mensen bestaan, te veranderen. Laat ik een voorbeeld geven.

In de brochure van het nationaal comité '4 en 5 mei' schrijft minister Pronk in het hoofdstukje over 'Eten en vrijheid' onder andere, en ik citeer: Zonder eten geen vrijheid, maar vrijheid gaat voor. Dit geldt, zo schrijft hij, waarschijnlijk niet voor de enkeling, maar het geldt wel voor een samenleving als geheel. Een onvrije maatschappij leidt tot de macht van enkelingen en die wordt onvermijdelijk gebruikt om anderen toegang tot welvaart te ontfangen. Omgekeerd is vrijheid zonder eten een begrip met beperkte inhoud. Eten voor allen versterkt de democratie.

Minister Pronk kan dat nauwelijks anders bedoelen dan in mondiale zin, al is ook duidelijk dat zijn woorden voor binnenlands gebruik een even grote betekenis hebben. Ik kan het ook anders zeggen. En dan citeer ik Martin Buber, de joodse wijsgeer, die zo onnavolgbaar zei: We behoren te kiezen voor de onbeveiligde mens. In de wet van Israël is telkens sprake van het recht van de onbeveiligde mens. Er mogen geen mensen zijn, die zonder veiligheid in het leven staan. Daar moet aan gewerkt worden. Het geloof van Israël in

de verlossing van de wereld betekent niet, dat deze wereld plaats zal maken voor een andere, maar het is het geloof in een nieuwe wereld op deze aarde. Het ongeluk van de mens schuilt in de armoede die een samenleving kapot maakt en verscheurt, zei de Frans-joodse filosoof Levinas.

We moeten - en ik citeer Martin Buber nog een keer - onze armen zo goed als we kunnen om de wereld heenleggen. Dat wil zeggen Gods waarheid en gerechtigheid in alles binnendragen. Dat is geen bijzondere messiaanse politiek. Misschien is het een messiaanse boodschap. Het is een belijdenis, dat de mens vrij is om in vrijheid te handelen en vrij is om de vrijheid te verspelen. We zijn vrij om te kiezen tussen goed en kwaad, we zijn niet vrij om een keuze achterwege te laten. We worden werkelijk gedwongen om te kiezen. In het jodendom vertalen we het aldus: alleen door de mens kan de wereld tot haar bestemming worden gebracht.

De nationalistische razernij die om ons heen woedt - die furie van de ongewassen klauwen - is een aanslag op de vrijheid, is als een autobom, die kan ontploffen op een ogenblik dat we niet kennen. Het is dus tijd om tot demontage over te gaan. De bommelding serieus te nemen. Nationaal en internationaal. Maar alvorens politieke gevolgen te verbinden aan die uitspraak, behoren we de omstandigheden, waaronder wij leven te veranderen. *Eten en vrijheid* van minister Pronk voor *de onbeveiligde mens* van Buber. Dat is de belangrijkste keuze die we moeten maken. Nationaal en mondiaal. Daarmee halen we de ontsteking uit de bom van nationalistische razernij. Solidariteit in gematigdheid, vrijheid in gemeenschap, sociale grondrechten, het zijn de middelen die we mogen gebruiken om de vreemdelingenhaters, racisten en nieuwe nationalistes te bestrijden.

Nee, we kunnen niet zwijgen. We kunnen de keuze niet ontwijken. Ook de kerken staan voor die keuze. Zullen ze verzaken of aarzelen als in het verleden? Of kiezen ze te laat?

Wij kiezen voor vrijheid en democratie, voor sociale grondrechten, we kiezen voor de 'onbeveiligde mens', vlak bij en ver weg. De dag kan komen dat we het niet meer verdragen het georganiseerde racisme, nationalisme, extremisme in ons midden te hebben. De dag kan komen, dat we het niet meer verdragen dat de 'onbeveiligde mens' in ons midden niet meer veilig is. De dag kan komen dat we de georganiseerde razernij uit ons midden willen verwijderen. De bommelding hebben we allemaal al gehoord.

Menno ter Braak schreef in 1936 in een essay over de paradox van de democratie, dat zij een vorm van maatschappelijke organisatie is, die krachtens haar beginselen aanvallen moet dulden van partijen die de afschaffing der democratie in hun programma voeren. Zij is een voortdurend risico. Wanneer zij vernietigd zou worden, zou zij eigenlijk op haar eigen begrafenis zelf de herdenkingsrede moeten houden, omdat zij democratisch gestorven is. Maar, zo gaat Ter Braak dan verder, een krachtige democratie berust niet op paragrafen, maar op een gezindheid, op de bereidwilligheid van een volk bepaalde minima te verdedigen tegen iedere aanranding.

Welnu, zo voeg ik daaraan toe, er zijn groepen die de minima van die gezindheid aanranden. Er zijn groepen die de minima van tolerantie, sociale gerechtigheid, vrijheid en eten wensen aan te tasten. Er zijn groepen die racisme, antisemitisme, vreemdelingenhaat introduceren, hier, in ons land, en in vrijwel alle landen van Europa. We horen overal bommeldingen. Een enkele ontploft. Het is misschien tijd de bom politiek onschadelijk te maken.

LIEDEREN VAN DE HOLOCAUST

door Roelie Koobs

Er werd gezongen in de ghetto's en concentratiekampen. Er werd zelfs gezongen in de dodenkampen. Het was de enige manier om gevoelens van diepe droefheid en wanhoop te uiten, maar ook om een vorm te geven aan hoop en verzet.

De teksten van vrijwel alle ghetto- en kamplieden zijn geschreven in het Jiddisch, de taal van de Askenazische joden. 'Jiddisch' is een verbastering van het Duitse woord 'Jüdisch'. Vaak werd een al bestaande volksmelodie van nieuwe woorden voorzien. Ook werden nieuwe melodieën gecomponeerd, soms door de tekstschrijver zelf, soms door iemand anders.

Tot de 19e eeuw bestond er geen specifiek joodse volksmuziek. De joden, die vaak voor een groot deel geassimileerd waren aan de hen omringende bevolking, zongen gewoon de volksliedjes van het land waarin ze woonden. Pas ten tijde van de eerste ghetto's begon de ontwikkeling van hun eigen muziek. De vroegste liederen werden in tekst en melodie sterk beïnvloed door de muziek van de synagoge. De later ontstane liedjes omvatten het hele leven, er werden zowel wiegeliedjes en liefdesliederen als treurzangen gezongen.

Anders dan de gebruikelijke Westeuropese tradities voorschrijven, is het bij Jiddische (zo ook Slavische en Latijnse) muziek niet zo dat mineur per definitie droevig, en majeur vrolijk is. Er zijn onder deze volken veel liederen te vinden die ondanks hun mineur toonaard uitnodigen tot dansen (ja, soms werd er gedanst, ook in de dodenkampen). Het kan dus gebeuren dat een wanhopig kamplied in majeur staat. Meestal staat de Jiddische muziek echter in mineur. De liederen bevatten Slavische elementen.

Kamplieden

Het eerste lied dat in een Nazi-concentratiekamp ontstond is *Moorsoldaten* ('Veensolda-

ten'). Het lied werd in 1933 geschreven in het kamp Börgermoor, een werkkamp waarin Hitler zijn politieke tegenstanders liet opsluiten. *Moorsoldaten*, een lied met Duitse tekst, werd binnen korte tijd in vele kampen gezongen. Al in 1935 was het bekend in verschillende Europese landen, waaronder Engeland. Na de oorlog werd het in vele talen vertaald, gezongen ter nagedachtenis aan degenen die zich openlijk durfden te verzetten tegen het Naziregime en hun verzet vaak betaalden met hun leven.

Aan het eind van de jaren dertig werden de ghetto's grote gevangenissen, waaruit ontsnappen haast niet mogelijk was. De joden hadden nauwelijks contact met de buitenwereld en waren daardoor sterk op elkaar aangewezen. Langzamerhand werd de toestand binnen de ghettomuren slechter, er was steeds minder te eten en meer en meer mensen werden weggehaald om te worden gedeporteerd of buiten het ghetto te worden gedood.

Ondanks deze benarde omstandigheden bleef het culturele leven bestaan. Schrijvers, dichters en musici bleven hun teksten en melodieën maken. In het ghetto van Vilna werden concerten gegeven door de bekende joodse coloratuursopraan Liuba Levitska (1917-1943). Als zij zong stond het publiek 'in gewijde stilte, alsof het aan een open graf stond', schreef de dichter Abraham Sutskever.

Zowel in de ghetto's als in de kampen werden, toen men over de eerste schok heen was, rebellerende liederen geschreven. De Nazi's die, in navolging van een oude Duitse militaire traditie, dol waren op marsmuziek, lieten in verschillende kampen de gevangenen zingen als ze van en naar het werk moesten marcheren.

Natuurlijk waren alleen de Naziliederen toegestaan, maar al gauw maakten de gevangenen hun eigen marsmuziek. In het bijzijn van bewakers neuriede men alleen de melodie, of werd de tekst zodanig aangepast dat het een onschuldig volksliedje leek. In kamp Sachsenhausen bestond zelfs een uit 25 gevangenen bestaand koor, dat geleid werd door de Pools-joodse musicus Martin Rosenberg. Er werden in het geheim uitvoeringen gegeven, in de barak die het minst streng bewaakt werd, die van de politieke gevangenen.

Liederen over de verschrikkingen

Veel ghetto- en kampliederen verhalen over bepaalde gebeurtenissen. Zo schreef Schmerke Kaczerginski in 1944 een lied over het ghetto van Warschau, waar in april 1943 50.000 joden drie weken vochten tegen de Duitsers. Bijna allen lieten daarbij het leven, slechts tien personen overleefden het gevecht.

David Beigelman (1877-1942) maakte een lied over de vele duizenden zigeuners die in Lodz omgebracht werden. Hoewel zigeuners tot het "Arische ras" behoren, werden ze door de Nazi's vermoord, omdat ze volgens hen "asociale elementen in de maatschappij" waren. In totaal zijn er 500.000 zigeuners omgebracht.

Een onbekend gebleven auteur schreef en componeerde het lied *Treblinka*. Treblinka wordt wel de 'hel der hellen' genoemd. In dit kamp werden tussen mei 1942 en augustus 1943 meer dan 10.000 joden per dag gedood. Het is onbekend wanneer het lied geschreven werd.

Lea Rudnitska (1916-1943) was een jonge lerares en dichteres die leefde in het ghetto van Vilna. Als een van de weinigen wist ze wat er in de kampen gebeurde. Ze verzorgde een weeskind dat alleen in het kamp was achtergebleven en zong voor hem een droevig wiegelied *Dremle Fejgl* ('Vogels Dromen').

Vlak na de oorlog schreef Shike Driz een lied over Babi Yar, een ravijn bij Kiev waar in september 1944 in twee dagen 33.771 joden omgebracht werden. [In 1962 verwerkte

de Russische componist Dmitri Shostakovich een gedicht van Lev Tuchenko over Babi Yar in zijn dertiende symfonie].

In 1947 schreef de Hongaars-joodse componist Ödön Partos (1907-1977) zijn *Yizkor* ('In Memoriam'), dat hij opdroeg aan allen die in de oorlog werden vermoord. Het is een compositie voor altviool en strijkorkest en het eerste thema is het *Kaddish*, het traditionele joodse gebed voor de overledenen.

Bemoedigende liederen

Een genre muziek dat zeker niet onbesproken mag blijven, is dat van de bemoedigende liederen. In alle ellende werden gedichten en liederen geschreven waarin de hoop en het verlangen naar leven de boventoon voerde. In een Hongaars ghetto zongen de kinderen: 'Ne scüggedj, ne sirjál, bús Izrael. Elmulnak a nehéz órák!' ('Wanhoop niet, ween niet, bedroefd Israël. Spoedig zullen deze treurige tijden eindigen!').

Hirsch Glick (1920-1944) schreef in 1943: 'Zog nit kejn mol az du gejst dem letstn weg' ('Zeg nooit: dit is mijn laatste weg'). Dit lied werd gezongen in kelders en ondergrondse schuilplaatsen in ghetto's en het vond snel zijn weg naar de kampen, waar het een bron van nieuwe hoop werd.

Glick's gedichten, zelfs die welke geschreven werden in concentratiekampen, drukken geloof in hoogste vrijheid uit. Ook anderen voelden dat de vijand hen nooit helemaal kon bezitten. In het ghetto van Vilna gold: ons lichaam mag dan tot slaaf gemaakt zijn, onze ziel niet.

De bekende 20ste eeuwse Franse componist Olivier Messiaen (1908-1992) ervoer dat net zo. In 1941 schreef hij in een gevangenkamp in Silezië, waar hij opgesloten zat wegens verzetswerk, het *Quator pour la Fin du Temps* ('Kwartet voor het Einde der Tijden') voor piano, viool, klarinet en cello. Messiaen zei dat hij door het schrijven van de muziek 'de enige was die temidden van 3000 gevangenen zijn vrijheid behield'.

Er werden vele liederen, gedichten en composities gemaakt in ghetto's en concen-

tratiekampen. Ze werden neergeschreven op vodjes papier of uit het hoofd geleerd door groepen gevangenen. Bewaard in spleten in muren, onder de grond of in het geheugen van overlevenden haalden ze het einde van de oorlog. De meeste overleefden hun maker.

))))))))))))))

Zog nit kejn mol az du gejist dem letstn weg,
Chotsj himlen blajene farsjteln bloje teg.
Kumen wet noch undzer ojsgebenkte sjoh -
S'vet a pojk ton undzer trot: Mir zenen do!

Zeg nooit: dit is mijn laatste weg,
Al verduisteren loden luchten de dag.
Het uur waarnaar we verlangen komt dichterbij
-En onze stappen dreunen: Wij leven!

Hirsch Glick

))))))))))))))

Literatuur

Yes, we sang! Songs of the ghetto's and concentration camps, Shoshana Kalisch, Harper & Row, New York 1985.

Jewish Music, A.Z. Idelsohn, Schocken Books, New York 1956.

Messiaen, Roger Nichols.

New Grove Dictionary of Music and Musicians, onder: Partos, Stanley Sadie, Macmillan Publishers Limited, Londen 1980.

Shostakovich, the man and his music, Christopher Norris, Lawrence & Wishart Ltd, Londen 1982.

64444444444444444444444444444444@
5 **BIBLIOTHEEK-NIEUWS** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

De bibliotheek werd de afgelopen weken uitgebreid met een aantal boeken, waaronder twee gedichtenbundeltjes van de hand van Saul van Messel. De beide boekjes zijn getiteld: *Drenthe, een bundel joodse poëzie* en *Inkele Raaise*. Saul van Messel is het pseudoniem van Jaap Meijer (vader van Ischa Meij-

er). Jaap Meijer werd in 1912 te Winschoten geboren. Als wetenschapper publiceerde hij veel over het joods culturele leven. Eerst na zijn vijftigste debuteerde hij als dichter. Naar eigen opvatting: joods dichter. Van zijn hand verschenen dichtbundels in het Hebreeuws, Nederlands en Gronings.

Het bundeltje *Inkele Raaise* bevat gedichtjes in het Groningse dialect. Het tweede boekje *Drenthe, een bundel joodse poëzie* verscheen in 1982. De dichter verwoordt hierin zijn herinneringen aan de tijd die hij doorbracht in het kamp Westerbork. In het gedicht 'Gieten/gedenksteen II' uit Van Messel op ironische wijze een aanklacht tegen degenen die dit allemaal hebben kunnen laten gebeuren.

Gieten/gedenksteen II

Cohen/Cohen/Cohen
uit dit land
van groene den

Nijeveen/Gudema en Valk
Schrijf ze god
aan de balk

Jodennamen in een kei
in dit land
van lila hei

Golgotha met rente
gaat dit zien
in Drenthe

Op 9 juli 1993 overleed de historicus, letterkundige en dichter Jaap Meijer op tachtigjarige leeftijd in zijn woonplaats Heemstede.

Trudy Kwakkel

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING VOORJAAR 1995

di 2/ 5 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus
Snijders), 14e bijeenkomst
De Tien Woorden (Vrij Leerhuis
1), reserve bijeenkomst
do 4/ 5 Jom Ha'at-smaot (Onafhankelij-
kheidsdag van Israël) - [Do-
denherdenking]
vr 5/ 5 [Bevrijdingsdag]
za 6/ 5 Sjabbat Qedosjiem (Lev.
19:1-20:27)

di 9/ 5 * Genootschap Nederland-Israël
Zwolle. Feestelijke Jom Ha'at-
smaot-viering met een optreden
van de zangeres Shura Lipovsky.
Plaats: Zwolse synagoge. Tijd:
19.30 uur.
wo 10/ 5 Levinas en Talmoed (Vrij Leer-
huis 3), reserve bijeenkomst
do 11/ 5 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus),
18e bijeenkomst
za 13/ 5 Sjabbat Emor (Lev. 21:1-24:23)

di 16/ 5 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus
Snijders), 15e bijeenkomst
De Tien Woorden (Vrij Leerhuis
1), reserve bijeenkomst
* Genootschap Nederland-Israël
Hoogeveen. Arie Kuiper over:
Verschuivingen in Israël en de
Arabische landen. Voor tijd en
plaats: 05280-62056.
do 18/ 5 Lag Ba'omer (33e Dag van de
Omertelling)
do 18/ 5 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus),
19e bijeenkomst
za 20/ 5 Sjabbat Behar (Lev. 25:1-26:2)

di 23/ 5 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus
Snijders), reserve bijeenkomst
wo 24/ 5 Levinas en Talmoed (Vrij Leer-
huis 3), reserve bijeenkomst

za 27/ 5 Sjabbat Bechoeqotai (Lev.
26:3-27:34)

zo 28/ 5 Synagogepad VI. Bezoek aan
Portugees-joodse begraafplaats in
Ouderkerk a/d Amstel, Portugese
synagoge en Joods-Historisch
Museum te Amsterdam (beide
bussen zijn reeds volgeboekt).
do 1/ 6 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus),
20e bijeenkomst
za 3/ 6 Sjabbat Bemidbar (Num. 1:1-4:20)

zo 4/ 6 Sjawoe'ot (Wekenfeest), 1e dag
ma 5/ 6 Sjawoe'ot (Wekenfeest), 2e dag
do 8/ 6 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus),
reserve bijeenkomst
Hebreeuws 3 (bijhoudcursus
Boertjens), reserve bijeenkomst
za 10/ 6 Sjabbat Naso (Num. 4:21-7:89)

64444444444444444444444444444444@
5 **YAD-WASHEM-PENNING** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Op 21 maart j.l. kregen dominee en mevrouw Cannegieter uit Hattem, en de broer van mevrouw Cannegieter, ir J.J. Kappeyne van de Coppello uit Wapenveld, de onderscheiding van Yad Washem te Jeruzalem. De penning en de oorkonde werden hun uitgereikt in de synagoge te Zutphen.

In de oorlog zijn de heer en mevrouw Cannegieter getrouwd. Dominee Cannegieter werd predikant en kort nadat zij in een pastorie waren gaan wonen, namen zij een joodse baby bij zich in huis, die na een half jaar weer weg moest. Toen werd hun eigen eerste kind geboren. Vier maanden later kwam er een joods meisje van 12 jaar bij hen in. De broer van mevrouw Cannegieter, zelf onder-

gedoken als student, gaf het meisje huisonderwijs en hielp haar zo door de stof van de eerste twee klassen van het gymnasium heen. Daardoor kon zij na de oorlog na de zomer van 1945 zonder moeite in de derde klas verder. Van joodse zijde is de bijzonderheid hiervan benadrukt gelet op de onderduikomstandigheden, waaronder dit kon gebeuren. In november 1944 tenslotte gaven dominee en mevrouw Cannegieter een joodse vrouw gelegenheid om bij hen thuis te bevallen.

De plechtige uitreiking in de synagoge van Zutphen werd geopend door een bestuurslid van de Israëlitische Gemeente te Zutphen, die het verhaal over de geschiedenis van het gebouw. Daarna hield rabbijn Jacobs een toespraak over het thema 'offer', omdat wie onderduikers herbergde, daarmee bereid was zijn leven te riskeren. Namens de Israëlitische ambassade reikte de Pers- en Cultureel attaché, de heer Akiva Tor, de medailles en de certificaten uit met een passende toespraak. Vervolgens hield de burgemeester van Zutphen een felicitatietoespraak. Tot slot bedankte ds. Cannegieter de staat Israël, de ambassade en de onderduikster van toen die de onderscheiding voor haar tijdelijke pleegouders had aangevraagd.

De namen van de onderscheidenen zullen worden vermeld aan de Eremuur in de Tuin der Rechtvaardigen op het terrein van Yad Washem in Jeruzalem.

ANJERFONDSMANIFESTATIE

Op vrijdag 16, zaterdag 17 en zondag 18 juni vindt in Deventer de Anjerfondsmanifestatie 'Overijssels Podium' plaats. Zaterdag zijn er van 11.00-17.00 uur tal van activiteiten op diverse lokaties. Ook onze stichting zal in Deventer vertegenwoordigd zijn met een voorlichtingsstand. Voor inlichtingen kan men terecht bij de VVV te Deventer.

ABONNEMENT BULLETIN

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.-27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis onder vermelding van 'abonnement'.

(Het volgende is overgenomen uit de Oranjekrant 1995)

Belevenissen van een gewoon gezin

Zwolle in oorlogstijd

In de Synagoge aan de Samuel Hirschstraat wordt van 5 mei tot en met 30 juni een speciale tentoonstelling gehouden met als titel Zwolle in oorlog. De expositie is opgesteld in de vorm van een Davidster. In de uitgetrokken hoeken van de ster wordt steeds een oorlogsjaar belicht. Naast het algemene verhaal over de oorlog laat de expositie zien hoe de situatie in Zwolle was. Daarnaast wordt een doorsnee Zwols gezin gevolgd tijdens de jaren 1940-1945. De tentoonstelling laat zien hoe zij woonden en leefden, waardoor het ook voor kinderen begrijpelijker

wordt. Er zijn niet alleen foto's en geschreven tekst maar ook videobeelden. Verder kan de bezoeker bijvoorbeeld via een koptelefoon luisteren naar een toespraak van Koningin Wilhelmina.

De familie Van der Velde (het fictieve gezin dat tijdens de oorlogsjaren wordt gevolgd) woont in de Zonnebloemstraat. Een gezin, zoals er wel meer zijn. Onopvallend en tot hun geluk niet uitverloren om een grote rol te spelen tijdens de oorlogsjaren. Vader is boekhouder bij Reinders Slaoliefabriek. Moeder is huisvrouw. Johan, de oudste, werkt bij de gemeente en heeft als hobby het bestuderen van vogels. Ans, het tweede kind, bezoekt de huishoudschool en spaart filmsterrenplaatjes. Wim zit op de lagere school en vindt vliegtuigen het einde. Hij wil later dan ook piloot worden. De jongste, Heleen, is het lievelingetje van iedereen. Verder speelt neef Jan nog een rol. Hij staat sympathiek tegenover de Duitsers, een sympathie die in de loop der jaren steeds toeneemt. Tot grote ergernis van moeder die schoon genoeg heeft van alle propaganda die Jan steeds meeneemt. Neef Jan vindt ook dat Wim wel lid kan worden van de NSB-beweging Jeugdstorm, maar dat wil vader Van der Velde beslist niet. Hoewel de familie Van der Velde geen grote rol speelde in de oorlog heeft de oorlog wel een grote invloed gehad op het leven van de familie.

GEKLUISTERD

Het verhaal op de tentoonstelling begint op 10 mei 1940. Moeder Van der Velde zit in angst over zoon Johan die sinds 29 augustus gemobiliseerd is en zit de rest van de dag aan de radio gekluisterd. Wim verdwijnt met een vriendje de stad in en ziet dat onder andere de IJsselbrug opgeblazen is. Er wordt verhaald over de jaren 1929 tot 1939, de crisistijd en het opkomend fascisme. En over hoe straten, genoemd naar een lid van het Koningshuis, een andere naam kre-

gen. De Wilhelminasingel werd Bolwerksingel en de Julianastraat kreeg de naam Louise de Colignystraat. Ook andere maatregelen werden ingevoerd zoals het persoonsbewijs, dat voorzien moest zijn van een pasfoto. En een foto was in die tijd een bijzonder bezit. Voor de familie van der Velde betekende dit dat er vier pasfoto's moesten komen en Ans stond uren voor de spiegel om maar zo mooi mogelijk op de foto te komen.

Groot was de verontwaardiging bij de bevolking toen ze tin, lood, koper en nikkel moesten inleveren. Moeder wilde het gaan begraven in de tuin maar vader wilde voor materiële zaken zijn leven niet in de waagschaal stellen. Datzelfde speelde bij het inleveren van radio's. De familie vond dat erg want radio's waren duur en bovendien waren ze dan verstoken van alle informatie. Johan zou de radio wegbrengen maar broertje Wim ontdekte dat de radio verstopt was op zolder. Voor de ouderen onder ons allemaal heel herkenbare zaken maar ook voor de jeugd, die de oorlog alleen kent uit verhalen, zal de expositie zeker interessant zijn.

SCHAARSTE

Het huis aan de Zonnebloemstraat herbergde tijdens de oorlog niet alleen de familie Van der Velde maar ook de grootouders, die uit Zeist moesten vertrekken omdat hun huis gevorderd werd.

Een ander onderdeel van de tentoonstelling gaat over de joden. Doordat Wim een briefje vond langs de spoorlijn kwam de familie meer te weten over de volgepropte treinen met joden die naar concentratiekampen werden afgevoerd. Verder komt in het verhaal nog juffrouw Goossens voor, die een garen- en bandwinkeltje in de stad heeft. Een keer helpt ze moeder Van der Velde met naai- en verstelwerk. Juffrouw Goossens is niet alleen bedreven met naald en draad maar is ook een wandelend nieuwsblad.

PROTEST

De tentoonstelling laat tevens het protest en verzet tegen de Duitse overheerser zien alsmede het dilemma waarin het gezin komt. Wim heeft De Stem van Londen, een illegaal blaadje, op de kop getikt met nieuws en informatie over verraders, sabotagedaden enzovoorts. Een blad dat streng verboden was. Op het bezit daarvan stonden zware straffen maar toch was iedereen nieuwsgierig. Verder merkt vader als boekhouder dat er steeds olievoorraden wegraken. Hij meldt dat aan de directeur maar kreeg als antwoord Van der Velde je taak is het om de boeken kloppend te houden. Zorg daar dan ook voor. Voor vader was het niet moeilijk om te raden waar de voorraden bleven. Zelf had hij immers ook een zoon die ondergedoken was. De oorlog komt voor het gezin soms heel dichtbij, getuige een foto van de Anjelierstraat waar een bom viel. Op de tentoonstelling zijn diverse fotos van onder meer ondergrondse kranten, de Jeugdstorm, bonkaarten, een gaarkeuken, een persoonsbewijs, de Davidster en een kapotte IJsselbrug te zien. Daarnaast is er is een educatief boekje verschenen, bestemd voor leerlingen van de basisscholen. Vanuit de scholen is al bijzonder veel belangstelling getoond voor rondleidingen.

De openingstijden zijn van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur. Zondags van 14.00 tot 17.00 uur.

De toegang is gratis.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten f 12,- per jaar, over te maken op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis, onder vermelding van 'abonnement'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J. van Beers (penningmeester)
- D. Broeren
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- mevr. T. Kwakkel (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris)
- C. Verdonk (administrateur-cursuscoördinator)

De Stichting geeft jaarlijks een uitgebreide folder uit over haar activiteiten. Deze kan worden aangevraagd bij de cursuscoördinator (038-539283) of bij de voorzitter (038-536647).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is één maal per maand geopend op zondagmiddag van 13.30-17.00 uur. Dan worden er ook rondleidingen verzorgd. De toegang kost f 2,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt samen met de volgende organisaties:

- Joodse Gemeente van Zwolle,
- Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle,
- Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle,
- B.Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
- Bureau Kerk-en-Israël van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Leusden.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgiro 259272 of op bankrekening 95.24.27.737 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Zwartsluis.

64444444444444444444444444444444@
5 **UIT HET BESTUUR** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Maandag 10 april j.l. promoveerde onze voorzitter Peter van 't Riet aan de Vrije Universiteit tot doctor in de pedagogische wetenschappen op een proefschrift over de wijze waarop wiskundedocenten in het voortgezet onderwijs omgaan met verschillen tussen leerlingen. 's Avonds was er een feest in het Engelse Werk in Zwolle, waar de 'jonge doctor' een fraaie kiddoesj-beker ten geschenke kreeg van het bestuur.

64444444444444444444444444444444@
5 **SYNAGOGEPAD 28 MEI 1995** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Op zondag 28 mei 1995 wordt het zesde synagogepad gehouden. De inschrijving leverde 130 kandidaat-deelnemers op, waarvan er 100 konden worden geplaatst. Van de overige 30 aanmeldingen zijn 13 personen op de reservelijst gezet. Hoewel het ons zeer spijt voor de 'afvallers', vertrouwen we erop dat zij begrip hebben voor de beperkte capaciteit waarmee we het synagogepad kunnen uitvoeren.

64444444444444444444444444444444@
5 **VOLGENDE BULLETIN** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 juli 1995. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni ingeleverd te zijn. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.